

УДК 329.271 (477)

ББК 63.3 (4 Укр) 63

Сергій Адамович

ПРОБЛЕМА ЄДНОСТІ КРАЇНИ В ПРОГРАМОВИХ ЗАСАДАХ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано програмові засади та соборницьку діяльність Народного Руху України. Автор обґрунтовує, що осердям політичної програми і діяльності партії було єднання країни та розбудова Української державності на демократичних засадах.

Ключові слова: демократія, соборність, рух, державність, партія, незалежність, унітарний статус, федералізація.

Національно-визвольний рух та розпад компартійно-радянської системи в Україні в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. призвів до появи Народного Руху України (НРУ). Дослідження ролі українських політичних партій у період становлення незалежної держави започатковано в працях В.Литвина, А.Білоуса, О.Бойка, Г.Гончарука, О.Гараня, С.Телешуна, О.Шановської та ін. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати значення НРУ в процесі єднання українських земель і формування української політичної нації.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. на ґрунті демократизації та гласності в Україні виникла ціла низка неформальних об'єднань, які внесли вагомий вклад у процес національного відродження. Участь у роботі культурно-історичних та екологічних об'єднань, в першу чергу Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка, історико-просвітницького товариства “Меморіал” та екологічного громадського об'єднання “Зелений світ”, стала для багатьох першим кроком для активної громадської діяльності, до усвідомлення себе не жителем, а громадянином України. Ці неформальні організації створили масову соціальну базу та широке підґрунтя для виникнення потужного національно-демократичного руху – Народного руху України.

Як згадує український історик з діаспори і очевидець подій Т.Гунчак, творення Руху – “то був не стихійний процес, який вибухнув раптово, а рух, який довго визрівав серед української інтелігенції, народжувався у глибинах її серця і розуму”¹.

Наприкінці 1988 р. київські письменники і вчені Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР, зазначаючи, що в республіці доволі відчутною є дія гальмівних сил, майже не зачеплені бастіони адміністративно-командної системи, а широкі маси недостатньо залучаються до контролю за діяльністю радянських і господарських органів, виступили з ініціативою створення Народного руху².

Проект програми Руху вперше за підписами ініціативних груп Київської організації Спілки письменників України та Інституту літератури АН УРСР було надруковано в “Літературній Україні” 16 лютого 1989 р. У “Загальних принципах” зазначалося, що Рух рішуче протистоятиме будь-яким спробам асимілювати національні меншини в Україні, сприятиме розвитку культури й освіти кожної з них, а в місцях компактного проживання – адміністративно-господарському самоврядуванню. Одночасно в проекті програми стверджувалося, що Рух вважає першим і невідкладним кроком у розв’язанні назрілих питань національно-культурного відродження надання українській мові статусу державної мови в УРСР³.

8-10 вересня 1989 р. відбувся установчий з’їзд Руху (НРУ). На ньому була прийнята доопрацьована програма організації. Зокрема, у розділі “Національне питання” йшлося про національно-культурну автономію (можливість національно-територіальної автономії, очевидно, розглядалась як потенційна загроза цілісності України)⁴.

На установчому з’їзді Рух серед головних засад своєї діяльності, поряд з обстоюванням інтересів розвитку української національної культури та української державності, визначив боротьбу з будь-яким насильством та дискримінацією в національних відносинах, підтримку прагнень представників кожного з народів, що проживають на території УРСР, до національно-культурного самовизначення, виступив за інтернаціоналізм та взаємозбагачення культур. Засновники Руху вважали, що реальним має бути право національних меншин відкривати школи чи класи рідною мовою, пропагувати духовні цінності свого народу⁵.

За словами А.Камінського, головним гаслом на з'їзді був заклик до єдності. Він зазначав, що “народжувалася якісно нова спільність, нова дружба між людьми, які не хочуть ворогувати, як би не намагалася партократія таку ворожнечу спровокувати”⁶. Відзначимо, що це відбувалося, незважаючи на те, що уже в процесі підготовки Установчого з'їзду Руху оргкомітет попереджали, що є спроби “розмити Рух зсередини”, створити в Русі Інтерфронт зусиллями делегатів зі Сходу і Півдня України⁷.

У свою чергу II Всеукраїнські Збори НРУ (25-28 жовтня 1990 р.) підтримали “право на національно-територіальну автономію для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України та національно-культурну автономію для всіх інших національностей”⁸.

II Всеукраїнські збори НРУ також рішуче засудили “шовіністичні сепаратистські намагання партократичної номенклатури відокремити Крим від України у нестримному прагненні до підписання нового Союзного договору, всупереч положенням Декларації про державний суверенітет України, Гельсінським угодам”⁹. Рухівці вважали, що комуністичні керівники Кримської області ігнорують інтереси репресованого кримськотатарського населення і чинять шалену протидію його поверненню на історичну Батьківщину, а також роздмухують в ЗМІ антитатарські й антиукраїнські настрої. Збори звернулися до парламенту та уряду України з вимогою “забезпечити юридичні і матеріальні гарантії повернення до Криму кримськотатарського населення (із залученням до цієї справи винуватця кримськотатарського геноциду – центру) і визнали його право на створення татарської автономії у складі незалежної України...”¹⁰. Отже, представники НРУ в 1990 р. бачили в складі України татарську автономію, але не окреслювали її межі і статус на півострові інших національностей.

Відзначимо, що Народний рух України однозначно заявив: єдиною державною мовою в Україні має бути українська мова, тому виступив за поширення української мови в усі сфери життя, відродження й розвитку української

національної культури, а також за створення умов для культурно-національного задоволення інтересів усіх етнічних спільнот, що живуть в Україні¹¹.

Значну увагу НРУ приділяв святкуванню Дню Соборності України. Для відзначення Дня Соборності України в 1990 р. Рух пропонував скликати спеціальну сесію Великої Ради Руху, організувати живий ланцюг від Львова до Києва як символ єдності українського народу, провести мітинг-маніфестацію в м. Києві і пропагандистську кампанію¹².

13 січня 1990 р. на третій сесії Великої Ради Руху було ухвалено рішення вважати 22 січня Днем соборності України – єдності її народу та держави і всіх українських земель. Було запропоновано Верховній Раді визнати 22 січня Днем Соборності України із занесенням цієї дати червоним кольором до календаря¹³.

Крім того, Рух докладав всіх зусиль, щоб налагодити плідний діалог з регіонами, заселеними переважно російськомовним населенням. Національну терпимість НРУ до російськомовних громадян у своїй доповіді на Всеукраїнських Зборах НРУ в жовтні 1990 р. задекларував відомий діяч Руху І. Драч: “Ми не вважаємо, що українець, який розмовляє по-російськи, автоматично втрачає національність, якщо навіть змінив запис у 5-ій графі. Тим більше не може він стати ворогом рідного народу”¹⁴.

Для покращення стосунків з Донецьким регіоном письменник пропонував звернути увагу шахтарів, що промисловість Донбасу після війни відбудовувала вся Україна, і занапашену комуністами вугільну промисловість “Україна знову готова відбудувати разом з тим вже добровільно, але зробити успішно це можна лише тоді, коли уряд України не буде лише главком московського уряду...”¹⁵.

На II Всеукраїнських зборах Руху було прийнято звернення “До громадян України, які вважають російську мову своєю рідною”. У ньому зазначалося: “Ми хочемо, щоб в сонячній Україні всім національностям жилося добре”, лунали заклики всім об’єднатися в спільному русі “за незалежну демократичну суверенну Українську державу”¹⁶.

НРУ також активно захищав Україну від спроб територіальних претензій зі сторони держав-сусідів. У відповідь на заяви окремих політиків про перегляд

кордонів, які з'явилися після проголошення Акту про незалежність України 27 серпня 1991 р. НРУ виступає з закликом до керівництва Російської Федерації утриматися від територіальних претензій¹⁷.

Після здобуття Україною незалежності і обрання Л.Кравчука Президентом України більшість націонал-демократичних організацій відмовилися від конфронтації з владою і перейшли до конструктивної опозиції чи співпраці. Перехід націонал-демократичних партій з опозиційних позицій на засади співпраці з новообраним президентом України Л.Кравчуком яскраво розкрив напередодні III Всеукраїнських Зборів НРУ І.Драч в інтерв'ю кореспонденту агентства "РУХ прес" у лютому 1992 р. Зокрема, він зазначив: "формується щойно державність. І ця державність лише від Президента, який би він там не був. Той, хто підтримає державність, він мусить підтримати Президента"¹⁸.

Юридично Рух залишався громадською організацією. Проте в 1992 р. з цією двоїстістю було покінчено: делегати IV з'їзду і Провід цієї організації офіційно проголосили себе політичною партією¹⁹.

Однією з причин внутрішньорухівських суперечок у першій половині 90-х рр. ХХ ст. були розбіжності в політичних поглядах на унітарний чи федеративний устрій України. Вони виявилися на установчому з'їзді НРУ, а в подальшому посилилися. Голова Руху В.Чорновіл спочатку відстоював ідею федеративного устрою України. Проте федеративний устрій політик бачив як ширше місцеве самоврядування з підпорядкуванням центру центральному уряду, і як легалізацію історичних країв²⁰.

З остаточним приходом до керівництва НРУ В.Чорновола частина його прихильників почала агітувати за земельний поділ, тоді як інші керівники Руху, зокрема І.Драч, М.Горинь, обстоювали принципи унітаризму. Кінець цьому протиборству настав у 1992 р., коли одноосібним лідером Руху став В.Чорновіл, а теоретики цієї організації в Концепції "Державотворення в Україні" зафіксували, що НРУ обстоює необхідність переглянути адміністративно-територіальний поділ, замінивши обласний на земельний, враховуючи специфіку регіонального розвитку. У той же час вони підтвердили свою

прихильність до унітарного державного устрою на найближчу перспективу і заявили, що адміністративний поділ земельного типу не повинен автоматично спонукати до заміни державного устрою на федеративний²¹.

Програма і статут НРУ, згідно зі змінами і доповненнями винесеними за Ухвалою III Всеукраїнських Зборів 1 березня 1992 р., передбачала, що Рух виступає за демократичну правову державу, побудовану з урахуванням національно-історичних особливостей України. Одночасно Рух підтримував ідею непорушності теперішніх кордонів у Європі як запоруку мирного співіснування держав, виступав за цілісність Української держави. У питаннях місцевого самоврядування Рух виступав за пріоритет місцевої влади у вирішенні питань, віднесених до її компетенції²².

НРУ виступав на підтримку національної політики Української держави, яка спрямовувалася на реалізацію права нації на самовизначення та права національно-територіальної автономії для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України, та національно-культурної автономії для всіх інших національностей і етнічних груп²³. Таким формулюванням рухівці вирішили дилему між національно-територіальною і національно-культурною автономією, яка фігурувала в їх попередніх програмових документах.

Рух також в чергове підтвердив позицію щодо підтримки кримськотатарського народу і зазначив, що будь-які державно-територіальні питання щодо Криму не можуть дістати справедливого розв'язання до повного повернення кримських татар на свою історичну Батьківщину²⁴.

У заяві III Всеукраїнських Зборів Руху “Про становище в Криму” звучала вимога розпустити Верховну Раду Криму, встановити на півострові постійне представництво Президента і президентське правління. І лише після забезпечення виконання в Криму законів України і відновлення прав кримськотатарського народу мало бути вирішено питання визначення статусу Криму²⁵.

Однак у новій редакції Програми НРУ 1996 р. було зазначено, що Україну слід розглядати як унітарну державу з адміністративно-територіальним самоврядуванням²⁶.

Значну увагу НРУ приділяв проблемі захисту національних меншин в Україні. Так, 13 листопада 1993 р. Велика Рада НРУ ухвалила проект “Програмових засад національної політики НРУ” як платформу Руху з національного питання. У цьому документі визначалося, що Рух підтримує боротьбу кримськотатарського народу за своє самовизначення в межах своєї історичної Батьківщини – Криму і готовий надати йому в цьому всіляку підтримку за умови недоторканості принципу територіальної цілісності України. Крім того, рухівці вважали, що має бути відновлена історична справедливість стосовно всіх незаконно репресованих і депортованих з України етнічних груп та окремих громадян, розроблена і запроваджена програма допомоги українцям, що бажають повернутися на історичну Батьківщину²⁷.

Рух вважав, що перспективи розвитку української нації перебувають у прямій залежності від її здатності до відкритості для всіх, хто має потяг до українства, хто поділяє його політичні і духовні поривання.

Партія зайняла достатньо ліберальну позицію в питанні українізації країни. НРУ обіцяв рішуче протистояти штучній, а тим більше примусовій активізації будь-якої з тенденцій національного розвитку, створювати умови для еволюційного природно-історичного розвитку міжнаціональних відносин²⁸.

Задля підтвердження своєї позиції в національному питанні НРУ пропонував власну схему впливу національних меншин на органи влади. Рух вважав за доцільне утворення механізму впливу зі сторони етнічних меншин на розробку правової бази національної політики та на хід її здійснення. Партія підтримувала право національних меншин на національні громадсько-культурні організації у формі общин і на утворення їх представницьких органів. При органах державного управління обласного, районного і міського рівнів мали бути утворені ради національних представників із консультативними дорадчими функціями²⁹.

Політику української влади в Криму на початку і в середині 90-х рр. ХХ ст. В.Чорновіл назвав схожою на амебу, що “стихаючим пульсуванням реагує на зовнішні подразнення”³⁰. Натомість уже в квітні 1992 р. фракція НРУ у

Верховній Раді України зробила заяви з приводу захисту державної незалежності та розвитку подій довкола Криму та Чорноморського флоту з вимогами до Президента та Верховної Ради захистити державну незалежність й інтереси України³¹.

На III Зборах НРУ в 1992 р. було зроблено заяви “Про становище в Криму” і “За добросусідські взаємовигідні відносини України і Російської Федерації”. У векторі протидії зовнішньому впливу Росії на деструктивні процеси в Україні Рух сконцентрував увагу на питаннях викриття сепаратизму кримського керівництва, критиці політики поступок Президента України в переговорах з Росією відносно Чорноморського флоту й участі в проекті СНД. На з’їзді докорялося Росії за спокусу розіграти “кримську карту”, влаштування інсинуацій навколо Чорноморського флоту та створення української армії³².

Після сепаратистських рішень кримського керівництва у травні 1992 р. в Ухвалі Малої Ради НРУ “З приводу ситуації в Криму” від 9 травня 1992 р. було засуджено “...антидержавні дії сепаратистських сил у Криму, які виявилися в прийнятті документу про державну самостійність Криму і стали можливими, насамперед, завдяки позиції консервативної більшості Верховної Ради України та її тодішнього керівництва”, і звинувачено Президента та уряд України в ганебній беспорядності та безвідповідальності щодо очевидних фактів втручання у справи України з боку сусідньої держави³³.

Рух вимагав від Президента України категоричних протестів через дипломатичні канали проти втручання Росії у внутрішні справи України, негайної реорганізації Кабінету Міністрів України, який повинен був очолити безпосередньо Президент, анулювання Верховною Радою України незаконного Акту про самостійність Криму, скасування призначеного на 2 серпня 1992 р. незаконного референдуму, розпуску Верховної Ради Криму, введення на півострові президентського правління на період до обрання законної Верховної Ради Криму, притягнення до кримінальної відповідальності за антидержавну змову з метою порушення територіальної цілісності України організаторів незаконного акту, невідкладного запровадження інституту громадянства

України, заборони діяльності партій і громадсько-політичних організацій, метою яких є порушення територіальної цілісності України³⁴.

У заяві Малої Ради НРУ з приводу ситуації в Криму та Чорноморського флоту від 26 червня 1993 р. Рух звинуватив Президента в закулісних переговорах з Росією з поступками на її користь і створенням небезпечного прецеденту виникнення російської власності та дислокації російських збройних сил на території України, що відкривало шлях до посилення сепаратистських тенденцій в інших регіонах держави³⁵.

Після прийняття Верховною Радою Російської Федерації постанови від 9 липня 1993 р. з приводу статусу міста Севастополя Рух визнав ці дії як грубе порушення загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, відвертим втручанням у внутрішні справи України, посяганням на її територіальну цілісність і недоторканість її кордонів, грубим порушенням міжнародних зобов'язань, що виникають з членства Росії в ООН та двосторонніх українсько-російських угод, і вимагав від Президента України звернення до Ради Безпеки ООН³⁶.

У березні 1995 р., коли “рейтинг обраного всупереч Конституції України президента Криму близький до нуля, коли різко впав авторитет Верховної Ради Криму...”, В.Чорновіл пропонував ліквідувати незаконне президентство Криму, розпустити кримський парламент та Севастопольську міськраду, впровадити пряме президентське правління в Криму і Севастополі і розробити нові законопроекти про статус та вибори органів влади Криму. Лідер НРУ не заперечував і проти скасування самої територіальної автономії Криму, що мало супроводжуватися заходами викорінення організованої злочинності та збільшенням допомоги Криму³⁷.

Під час прийняття Конституції України депутати-рухівці намагалися зірвати голосування в одному “пакеті” символіки та розділу про Крим³⁸. В.Чорновіл у статті “На нашій – не своїй землі” (16 серпня 1996 р.) розцінив розширення статусу територіальної автономії Кримського півострова як “міну сповільненої дії під Українську державу”. Він відстоював інтереси кримських татар і критикував політику уряду стосовно українців автономії³⁹.

Після прийняття Конституції 6-7 липня 1996 р. відбулося засідання Центрального Проводу НРУ. В ухвалі, прийнятій на Проводі, наголошувалося, що з прийняттям Конституції Українська держава здобула політико-правову базу свого легітимного існування. У зв'язку з цим НРУ визначив основні напрями своєї діяльності на новому етапі розвитку держави, серед яких значилися і розробка концепції адміністративної реформи в Україні⁴⁰. Отже, ідеологи НРУ розуміли, що закріплення унітарного статусу держави не знімає проблеми неефективності адміністративно-територіального устрою країни.

Крім того, зважаючи на збереження значних протиріч і відмінностей між регіонами України та слабкість Української державності, націонал-демократичні партії України продовжували активну діяльність задля консолідації суспільства і поза межами виборчих кампаній. Так, В.Чорновіл у доповіді на ІХ Всеукраїнських зборах НРУ 12 грудня 1998 р. проголосив стратегією партії в контексті майбутніх президентських виборів 1999 р. гасло “Вперед, на Схід”. Така позиція лідера партії була викликана як утилітарним обрахунком чисельності виборців на Сході і Півдні України, так і соборницькими прагненнями стати організацією, що “заслуговує на звання справжнього носія української національної ідеї і хоче мати майбутнє”⁴¹.

Одночасно Рух, щоб не розколоти Україну на Східну і Західну, відмовлявся закривати очі “на шовіністичні вибрики харківської чи миколаївської влади, яка відмінює статус єдиної державної мови...”⁴².

В.Чорновіл вважав 22 січня святом Української соборності, “одним з найбільших своїх свят, не меншим за день незалежності”⁴³. Починаючи від знаменитого ланцюга єднання в січні 1990 р., Народний Рух України вів активну соборницьку політику. Тисячі дітей з Півдня і Сходу України відвідували на Різдвяні і Великодні свята українські родини Галичини, а дітей із Заходу приймали влітку в Причорномор'ї. Рух готував для Сходу і Півдня України концерти і підручники, здійснював шефство над українськими школами і кораблями ВМС України.

Рух постійно реагував на антидержавні провокації представників лівих сил, що виникали в парламенті, і в цьому знаходив підтримку дружніх фракцій. Так, внесений депутатом І.Симоненком (група “Союз”) законопроект передбачав виведення з території Севастополя українських військ до червня 1997 р., евакуацію працівників окупаційної адміністрації і членів їх сімей. Фракція “Руху” разом з фракціями “Реформи”, “Соціально-ринковий вибір” і “Конституційний центр” з цього приводу прийняли заяву, в якій назвали проект І.Симоненка провокаційним та звернулись до Генерального прокурора України з вимогою негайно провести перевірку наявності в діях названого політика ознак злочину⁴⁴.

Однак у 1999 р. у Русі остаточно оформився розкол, на базі якого утворилися дві партії – НРУ та Український Народний Рух. Вибори до Верховної Ради України у 2002 р. стали каталізатором консолідації націонал-демократичних сил НРУ та УНР, а також створення “третього Руху” та виборчого блоку “Народний Рух України”⁴⁵.

Окрім загальних заяв на підтримку єдності країни і символічних вимог надання реальних повноважень місцевому і регіональному самоврядуванню, проблема державного устрою не стала домінуючою і під час парламентських виборів 2002 р. Однак на цих виборах навколо постаті В.Ющенка було сформоване могутнє правоцентристське політичне об’єднання – Наша Україна, куди увійшла більшість правоцентристських партій включно з відламами Руху.

В умовах Помаранчевої революції і розпалу сепаратистських тенденцій у країні лідер НРУ Б.Тарасюк закликав Генпрокурора і СБУ розпочати розслідування, а Президента України негайно звільнити з посад глав Харківської, Донецької, Луганської областей, а також мера Одеси “за розпалювання ворожнечі і за дії, що ведуть до розпаду держави”⁴⁶.

У постпомаранчевий період зусилля Руху також спрямовувалися на протидію сепаратистським проявам і зовнішнім викликам територіальній єдності країни. Так, народні депутати-рухівці в депутатських зверненнях у 2006-2008 рр. звертали увагу силових органів України на зростання

антиукраїнських настроїв в Криму, культивування сепаратистських настроїв на Закарпатті та штучного підняття політичного питання “русинства”, засуджували розпалювання міжрелігійної ворожнечі в державі Партією регіонів України та її керівником В. Януковичем⁴⁷.

Крім того, відповідаючи на чергові заклики зі сторони кримських татар до створення національної держави в рамках існуючої країни, лідер НРУ Б.Тарасюк на прес-конференції в грудні 2006 р. заявив, що “очолювана ним політична сила не тільки виступає проти, але й засуджує ідею створення в Україні національної автономії або будь-яких інших утворень, оскільки вважає, що це приведе до ослаблення територіальної цілісності держави”. Водночас він наголосив, що кримськотатарський народ, як і інші народи, що проживають в Україні, має право на національну ідентичність і самобутність⁴⁸.

Отже, в умовах становлення незалежної України відбулася еволюція поглядів ідеологів НРУ в питанні державного устрою України. На початку державного відродження завдяки політичній вагомості постаті В.Чорновола серед частини активістів Руху популярними були погляди про земельний устрій України, але з утвердженням незалежності домінуючими стали унітаристські погляди.

Крім того, можна стверджувати про поступову деформацію поглядів ідеологів НРУ на можливість існування кримськотатарської національної автономії. Підтримка прагнень кримських татар у 1990-1991 рр. зі сторони НРУ можна пояснити потребою боротьби проти російських впливів у регіоні. Натомість після конституювання української державності і зростання впливовості кримськотатарської спільноти вимоги національної автономії з їх боку стала розглядатися як загроза єдності країни.

Водночас структури Руху своєю практичною діяльністю через просвітницькі заходи, підтримку українства Сходу і Півдня України, засудження сепаратистських проявів і агресивного втручання Росії у внутрішні справи країни активно сприяли втіленню в життя ідеї соборної України. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні ролі українських

політичних партій у процесі єднання країни і формування політичної нації через комплексний аналіз їх програмових засад і діяльності.

---

¹ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.68.

² Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.143.

³ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. –С.28-29.

⁴ Там само. – С.56.

⁵ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.270, оп. 1, спр.5. – Арк.2, 17.

⁶ Камінський А. Назв. праця. – С.263.

⁷ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.3. – Арк. 72.

⁸ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 року). Документи. – Ньюарк (Нью-Джерзі), 1991. –С.48.

⁹ Там само. – С.64.

¹⁰ Там само. – С.65.

¹¹ Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.А.Шановська. – Одеса, 2003. – С.11.

¹² ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.95. – Арк.1-2.

¹³ Там само. – Арк.4.

¹⁴ Драч І. Політична ситуація на Україні і завдання Руху (Доповідь на Всеукраїнських зборах Народного Руху України) / І. Драч // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 31 жовтня. – С.4.

¹⁵ Там само. – С.4.

¹⁶ ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.85. – Арк.30.

¹⁷ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.112. – Арк.9.

¹⁸ ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.127. – Арк.11.

¹⁹ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.65.

²⁰ Чорновіл В. Компартия фактично існує / В. Чорновіл // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 вересня. – С.3.

²¹ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.189.

²² ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.130. – Арк. 4.

²³ Там само. – Арк.6.

²⁴ Там само. – Арк.7.

²⁵ ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.129. – Арк.14-15.

²⁶ Адамович С.В. Ідея соборності в ідеології та діяльності Народного Руху України / С.В. Адамович // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.14.

²⁷ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.175. – Арк.8.

²⁸ Там само. – Арк.7.

²⁹ Там само. – Арк.7-8.

³⁰ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.46.

³¹ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.11.

³² Там само. – С.11.

³³ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці Народного Руху України (1991–2004 роки) / О.В.Мардаренко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.95.

³⁴ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.12.

³⁵ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці Народного Руху України (1991–2004 роки) / О.В.Мардаренко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.95.

³⁶ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.13.

³⁷ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.46.

³⁸ Там само. – С.190.

³⁹ Там само. – С.207-208.

⁴⁰ Козуля О. Ставлення національно-демократичних сил до Конституції України / О. Козуля // Нова політика. – 1996. – №5. – С.6.

⁴¹ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.558.

⁴² Там само. – С.336.

⁴³ Там само. – С.123.

⁴⁴ Діденко Ю.В. Підтримка та критика рухівських ініціатив, співпраця Руху з політичними силами у розбудові державності України / Ю.В. Діденко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.56.

⁴⁵ Овсієнко С.Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997 – 2002 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “історія України” / С.Л. Овсієнко. – Одеса, 2008. – С.12.

⁴⁶ Тарасюк Б. Сепаратистам “світить 110-та територія” Кримінального кодексу / Б. Тарасюк // Час Руху опору. – 2004. – листопад. – №22. – С.1.

⁴⁷ Режим доступу: http://www.nru.org.ua/deputy_activity/conversations/?id=19; http://www.nru.org.ua/deputy_activity/conversations/?id=18.

⁴⁸ Режим доступу: <http://for-ua.com/ukraine/2006/12/23/131402.html>.

Serhiy Adamovych. The Problem of the Country’s Unity in the Program Foundations and Activity of the People’s Movement in Ukraine. It has been analyzed in the article the program foundations and uniting activity of the People’s Movement in Ukraine. The author grounds down that the heart of the party’s political program and activity was the country’s reunion and the building up of the Ukrainian statesmanship on the democratic basis.

Key words: democracy, unity, movement, statesmanship, party, independence, united status, federalization.